

1837
2017
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικών και Καποδιστριακών
Πανεπιστημίων Αθηνών

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΚΟΣΜΗΤΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

180 ΧΡΟΝΙΑ ΘΕΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (1837-2017)

(9 - 11 Μαΐου 2017)

➤ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΘΗΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

– *Αλέξανδρος Μ. Σταυρόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής
Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α.*

Τò πλαίσιο τῆς Ποιμαντικῆς

Ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς Ποιμαντικῆς ἐντάσσεται στὸν Πρακτικὸ κλάδο τῆς Θεολογικῆς Ἐπιστήμης. Ἡ Πρακτικὴ Θεολογία μὲ τὴν ἔνταξή της στὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα στὶς θεολογικὲς πανεπιστημιακὲς σπουδὲς τῶν γερμανικῶν πανεπιστημίων ἀποτέλεσε τὸν τέταρτο κλάδο τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἀπέκτησε ἔτσι «ἐπιστημονικὲς» περγαμνές, λειτουργώντας ὡς ἡ ἐφαρμοσμένη ἐπιστήμη ποὺ μεταλαμπαδεύει τὶς διδασκαλίες τῶν τριῶν ἄλλων θεωρητικῶν κλάδων, τοῦ βιβλικοῦ, τοῦ συστηματικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ σὲ θέματα ἐκκλησιαστικῆς διακονίας (λειτουργία, κατῆχηση, κήρυγμα, ποιμαντικὴ φροντίδα, ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση, κοινωνικὴ διακονία).

Πρῶτοι διδάξαντες

Ἀπὸ μιὰ πρώτη διερεύνηση φαίνεται ὅτι ὁ πρῶτος διδάξας τὸ μάθημα τῆς Ποιμαντικῆς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἦταν ὁ **Νικηφόρος Καλογεράς**, μετέπειτα Ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν καὶ Ἡλείας, διατελέσας Καθηγητὴς Ποιμαντικῆς καὶ Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας (1868-1883), ὁ ὁποῖος καὶ συνέγραψε *Ποιμαντικὴ*, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1883 ἐκ τοῦ τυπογραφείου Σ.Κ. Βλαστοῦ, ἐκτάσεως περίπου 350 σελίδων. Τὴν Ποιμαντικὴ δίδαξε καὶ ὁ **Ἰωάννης Μεσολωράς** (1898 καὶ 1903 κ.έ.). Ὁ ἴδιος ἐξέδωσε σύγγραμμα μὲ τίτλο *Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Πρακτικὴν Θεολογίαν* (Ἀθήνα 1911), ποὺ στὸ Β' Εἰδικὸ Μέρος ἀσχολεῖται μὲ τὴν Ποιμαντικὴ (σ. 141-160). Ὁ **Ἰγνάτιος Μοσχάκης**, Καθηγητὴς Πρακτικῆς Θεολογίας ἐδίδαξε τὸ μάθημα κατὰ τὰ ἔτη 1899-1903. Ὁ **Φίλιππος Παπαδόπουλος**, ἐκλεγείς Καθηγητὴς τῆς Πρακτικῆς Θεολογίας καὶ τῆς Συμβολικῆς τὸ 1918, ἐπρόκειτο νὰ διδάξει καὶ τὸ μάθημα τῆς Ποιμαντικῆς ἀλλὰ τὸν πρόλαβε ὁ θάνατος.

Νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ **Ἅγιος Νεκτάριος (Κεφαλᾶς)** συνέγραψε *Μάθημα*

Ποιμαντικής (1898 και 1974, 270 σ.) και έδίδαξε την Ποιμαντική στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή καθώς και ο **Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χρυσόστομος Παπαδόπουλος** συνέγραψε ανάλογο έγχειρίδιο (*Περί Ιερωσύνης*, 1912, 108 σ.) και έδίδαξε τὸ μάθημα στην προαναφερθείσα Σχολή, ή όποία είχε ίδρυθει έπτά χρόνια μετά την ίδρυση τής Θεολογικής Σχολής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1844). Ουσιαστικά ήταν ή Σχολή ή έξειδικευμένη για την κατάρτιση εκείνων που θα ύπηρετούσαν αργότερα στον Κλήρο.

Κανονικό Δίκαιο και Ποιμαντική

Τὸ μάθημα τής Ποιμαντικής ήταν στα Προγράμματα συνδεδεμένο με τὸ μάθημα τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου και έδιδάσκετο από τὸν άρμόδιο Καθηγητὴ τής Έδρας Κανονικοῦ Δικαίου και Ποιμαντικής. Τὸ μάθημα τής Ποιμαντικής έδιδάχθη έκτοτε από τὸς Καθηγητές: **Άμίλκα Άλιβιζάτο** (1919-1956· υπάρχουν και *Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις* τοῦ μαθήματος: Αθήνα 1954, 33 σ.), **Παναγιώτη Τρεμπέλα** (κατ' ανάθεσιν μετά την συνταξιοδότηση τοῦ προηγούμενου). Εὐτύχησα νά ακούσω την Ποιμαντική από τὸν αείμνηστο Τρεμπέλα κατά τὸ ακαδημαϊκὸ έτος 1956-57.

Τὸ μάθημα έδίδαξε επίσης ὁ Καθηγητὴς Πρακτικῆς Θεολογίας **Δημήτριος Ν. Μωραΐτης** (1959-1962), ὁ όποίος και συνέγραψε *Εισαγωγή εις τήν Ποιμαντικήν* (Αθήναι 1963, 63 σ.). Μετά ταῦτα τὸ μάθημα ανέλαβε ὡς έκτακτος Καθηγητὴς (1962-1965) και ὡς τακτικός (1965-1985) ὁ **Κωνσταντίνος Δωρ. Μουρατίδης** κάτοχος τής Έδρας Κανονικοῦ Δικαίου και Ποιμαντικής, ὁ όποίος έρριψε τὸ βάρος σέ μιὰ Χριστοκεντρική και Έκκλησιοκεντρική Ποιμαντική, παίρνοντας άποστάσεις από μιὰ τεχνική τής Ποιμαντικής και προσανατολίζοντας έτσι τήν Ποιμαντική πρὸς μιὰ Ποιμαντική Θεολογία βασιζόμενη στους Πατέρες¹. Στη διδασκαλία συνεπικουρεῖτο από τὸν

1. Βλ. τήν μονογραφία του *Χριστοκεντρική Ποιμαντική έν τοῖς Ασκητικοῖς τοῦ Μ. Βασιλείου*, Αθήναι 1962, 142 σ. Όμολογεί εις τήν Εισαγωγή τοῦ βιβλίου του ὅτι «σήμερον (1962) άναγνωρίζεται γενικῶς ὅτι ή ποιμαντική έπιστήμη παρά τήν μεγίστην αὐτῆς σπουδαιότητα είναι παρ' ήμῖν ὁ πλέον παρημελημένος κλάδος τής Θεολογίας» (σ. 7 με ὑποσημείωση 2). Βλ. και Μάριου Μπέγζου, *Η θεολογία ὡς έπιστήμη, Κανόν, έπετειακή έκδοση τής Θεσσαλονίκης Πολιτιστικής Πρωτεύουσας, Θεσσαλονίκη 1997, τ. 3, σ. 13-24, ιδιαίτερα τήν σελίδα 18. Εὐελπιστῶ, ὅτι μετά τή διαγραμματική περιγραφή τής άναπτύξεως τών ποιμαντικῶν σπουδών που ακολουθεῖ, ὁ άναγνώστης τής παρούσης εισηγήσεως θα έχει σαφή εικόνα τής έπελθούσης προόδου στην καλλιέργεια τοῦ μαθήματος τής Ποιμαντικής.*

μετέπειτα Ἡγούμενο τῆς Ἱ. Μονῆς Γρηγορίου τοῦ Ἁγ. Ὁρους, λαϊκὸν ὄντα καὶ διδάκτορα τῆς Ποιμαντικῆς, **Γεώργιο Καψάνη**². Βοήθεια στὸ μάθημα προσέφερε καὶ ὁ **π. Γεώργιος Εὐθυμίου** (ὡς λαϊκός), ἔχοντας τὴν ἐπιμέλεια τῶν ποιμαντικῶν ἐπισκέψεων σὲ ἐνορίες, νοσηλευτικὰ καὶ ἄλλα ἐκκλησιαστικὰ ἰδρύματα. Κατ' ἀνάθεσιν ἐδίδαξε τὸ μάθημα καὶ ὁ Καθηγητὴς **Βλάσιος Φειδᾶς** ἐπικουρούμενος ἀπὸ ἐμένα (Ἐπιμελητὴ τότε στὸ Σπουδαστήριον Πρακτικῆς Θεολογίας).

Ἡ Ποιμαντικὴ ὡς αὐτοτελὲς γνωστικὸ ἀντικείμενον

Μὲ τὴ δημιουργία στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ δύο Τμημάτων Θεολογίας καὶ Ποιμαντικῆς τὸ 1982 (τὸ δεύτερο μετονομάστηκε σὲ Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας τὸ 1994) καὶ τὴν ἀνακατανομὴ τῶν Τομέων, τὸ μάθημα τῆς Ποιμαντικῆς ὑπήγχετο πλέον στὴ εὐθύνη τοῦ Τομέα Χριστιανικῆς Λατρείας, Ἀγωγῆς καὶ Διαποιμάνσεως καὶ τελικὰ ἡ διδασκαλία του ἀνετέθη στὸν ὀμιλοῦντα μὲ συνεπικουρία τοῦ **π. Γεωργίου Εὐθυμίου**³ καὶ τῆς κυρίας **Βαρβάρας Γιαννακοπούλου**⁴. Ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος ἀπὸ ἐμένα μαζί μὲ ἄλλα μαθήματα (Συμβουλευτικὴ Ποιμαντικὴ, Ποιμαντικὴ Γάμου καὶ Οἰκογενείας, Εἰσαγωγὴ στὴν Ψυχολογία, Ψυχολογία τῶν ἀτομικῶν

2. Γεωργίου Ἀν. Καψάνη, *Ἡ ποιμαντικὴ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν φυλακισμένων*. (Συμβολὴ εἰς τὴν Ποιμαντικὴν Θεολογίαν καὶ Ψυχολογίαν), Ἀθῆναι 1969, 200 σ. Τὸ 1968 εἶχε συγγράψει μικρὴ ἀλλὰ ἀξιόλογη εἰσαγωγικὴ μελέτη, Ἡ σημασία τῆς Ποιμαντικῆς καὶ ἡ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία αὐτῆς, Ἀθήνα 1968, 14 σ. καθὼς καὶ *Σχέδιον θεολογικῆς καὶ ἐκκλησιολογικῆς θεμελιώσεως τῆς Ποιμαντικῆς* (Ἀνάπτυπον ἐκ τοῦ περ. «Ἐκκλησία», Ἀθῆναι 1970, 38 σ.) Σημειῶνω ἐπίσης τὴν μονογραφία του *Ἡ Ποιμαντικὴ διακονία κατὰ τοὺς ἱεροὺς κανόνες*, ἐκδ. Ἄθως, Πειραιεὺς 1976, 202 σ.

3. Ἡ σύνδεση τῆς Ποιμαντικῆς μὲ τὸ Κανονικὸ Δίκαιο συνεχίστηκε μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ ἐξειδικευμένου μαθήματος *Νομοκανονικὰ πλαίσια ἀσκήσεως τοῦ ποιμαντικοῦ λειτουργήματος* στὸν Τομέα Κανονικοῦ Δικαίου καὶ Βυζαντινῆς Θεολογίας ἀπὸ τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἐδίδαξαν τὸ μάθημα ὁ **Παναγιώτης Χριστινάκης** καὶ ὁ **π. Γεώργιος Εὐθυμίου**, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐν τῷ μεταξύ ἐνταχθεῖ σὲ αὐτὸν τὸν Τομέα. Συνέχισε τὴν ἐνασχόλησή του μὲ θέματα τῆς Ποιμαντικῆς καὶ ἐδημοσίευσε σχετικὴ ἐργασία μὲ τίτλο *Ἀϋθεντικοὶ Ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 2006, 238 σ.

4. Ὡς λέκτορας συνέχισε στὸ Τμῆμα τὴ διδασκαλία τῶν ποιμαντικῶν μαθημάτων μετὰ τὴν ἀφυπηρέτησή μου (2004), ἡ ὁποία καὶ διανέμει γιὰ στήριξη τῶν μαθημάτων της τὰ ἐξῆς δύο βοηθήματα: *Ποιμαντικὴ κατὰ τὴν Θεολογία καὶ Πράξη τῶν Ἁγίων* (Διδακτικὲς Σημειώσεις), ἐκδ. Γεώργιος Α. Γκέλμπεσης, Ἀθήνα 2004, 293 σ. καὶ *Συμβουλευτικὴ Ποιμαντικὴ*, ἐκδ. Γεώργιος Α. Γκέλμπεσης, Ἀθήνα 2005, 360 σ.

διαφορῶν, Ειδικὰ Θέματα Ψυχολογίας, Ποιμαντική Ψυχολογία, Ἐξομολογητική, Ἱστορία, Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κοινωνικῆς Διακονίας) συνεχίστηκε μέχρι τὴν ἀφυπηρέτησή μου τὸ 2004.

Σὲ βάθος πτυχῆς τῆς Ποιμαντικῆς ἀναπτύχθηκαν καὶ στὰ ἐξειδικευμένα μαθήματα τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος Σπουδῶν **Ποιμαντικὴ Θεολογία καὶ Ἀγωγή** (συνυπεύθυνος ὁ Καθηγητὴς κ. Ἐμμ. Περσελής), ποὺ διηύθυνα ἀπὸ τὴν ἔναρξή του τὸ 1997 μέχρι τὸ 2004. Συνέχισα τὴ διδασκαλία μου σὲ αὐτὸ μέχρι τὸ 2006. Ἀναλυτικὰ στοιχεῖα ὡς πρὸς τὸ ΜΠΣ εὐρίσκονται σὲ ἐκτενῆς δημοσίευσμά μου στὴν Ἐπετηρίδα τῆς Σχολῆς⁵. Νὰ σημειώσω ἐπίσης ὅτι καρπὸς μέχρι τώρα τοῦ ΜΠΣ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψή μου εἶναι καὶ ὀκτῶ μεταπτυχιακῆς διπλωματικῆς ἐργασίες ποιμαντικοῦ περιεχομένου ποὺ οἱ περισσότερες ἐξ αὐτῶν ἐβαθμολογήθηκαν μὲ Ἄριστα.

Θὰ πρέπει νὰ μνημονεύσουμε ἐπίσης τὴν ἐκπόνηση διδακτορικῶν διατριβῶν ποὺ ἄπτονται τοῦ ἀντικειμένου τῆς Ποιμαντικῆς μὲ ἐπιβλέποντες ἄλλους συναδέλφους ἢ καὶ ἐμένα προσωπικά. Βοηθητικὴ στὴν ἀναζήτηση αὐτῶν τῶν διατριβῶν παραμένει ἡ ἐπιμελημένη ἐργασία τοῦ συναδέλφου καθηγητοῦ Κ. Μπελέζου γιὰ τοὺς διδάκτορες τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς⁶. **Εἴκοσι τρεῖς** τουλάχιστον διδακτορικῆς διατριβῆς ἐπὶ συνόλου διακοσίων ἐβδομηντα καὶ πλέον ἀνήκουν στὸν χῶρο τῆς Ποιμαντικῆς Ἐπιστήμης⁷.

5. Θεώρηση τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος Σπουδῶν Ποιμαντικὴ Θεολογία τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, τ. ΜΘ' (2014), σ. 49-70.

6. Κωνσταντίνου Ι. Μπελέζου, *Οἱ διδάκτορες τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὰ ἔτη 1911-2006*, Ἀθήνα 2007, 112 σ.

7. Πρεσβ. Χαραλάμπους **Χατζοπούλου**, *Τὸ πρόβλημα τῆς αὐτοχειρίας*, Ἀθήνα 1969. Ἀρχιμ. Γεωργίου **Καψάνη**, *Ἡ ποιμαντικὴ μέριμνα τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν φυλακισμένων. (Συμβολὴ εἰς τὴν Ποιμαντικὴν Θεολογίαν καὶ Ψυχολογίαν)*, Ἀθήναι 1969. Ἀλεξάνδρου Μ. **Σταυροπούλου**, *Ποιμαντικὴ προετοιμασία τῶν μελλονόμενων: Προετοιμασία ἀγάπης. (Συμβολὴ εἰς τὴν Ποιμαντικὴν Θεολογίαν, Ψυχολογίαν καὶ Κοινωνιολογίαν)*, Ἐθνικὸν Κέντρον Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήναι 1971. Ἡλία **Πατσαβού**, *Ἡ εἴσοδος εἰς τὸν κλῆρον κατὰ τοὺς πέντε πρώτους αἰῶνας*, Ἀθήνα 1973. Ἐπισκόπου Εὐθυμίου **Στύλιου**, *Τὸ σύγχρονον ἀστικὸν περιβάλλον ὡς ποιμαντικὸν πρόβλημα. (Μελέτη Ποιμαντικῆς Κοινωνιολογίας)*, Ἀθήνα 1980. Πρεσβ. Κωνσταντίνου **Coman**, *Ἡ Ἐκκλησία τῶν Ποιμαντικῶν Ἐπιστολῶν (Ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς στὴν ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τοῦ Β' αἰῶνος)*, Ἀθήναι 1983. Παρασκευῆς **Λιάκου**, *Τὸ νόημα τοῦ γάμου ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης*, Ἀθήναι 1987. Σταύρου **Φωτίου**, *Ὁ Γάμος ὡς μυστήριον ἀγάπης κατὰ τὴν Καινὴ Διαθήκη*, Ἀθήνα 1994. Πρεσβ. Βασιλείου

Αξίζει να μνημονευτεί επίσης και τὸ παράπλευρο ἐρευνητικὸ ἔργο ποὺ ἐπιτελέστηκε ὑπὸ τὴν ἐποπτεία μου στὸ πλαίσιο τῆς διδασκαλίας ποιμαντικῶν μαθημάτων ἀπὸ συνεργάτες κατὰ καιροὺς ἀποσπασμένους στὸν Τομέα Χριστιανικῆς Λατρείας, Ἀγωγῆς καὶ Διαποιμάνσεως (Ἄγγελο Βαλλιανάτο, Εὐτυχία Γιαννουλάκη, Στέφανο Κουμαρόπουλο, Θανάση Παπαθανασίου).

Ἡ συνεργασία μου μὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς μεταπτυχιακοὺς φοιτητές μου συνεχίζεται μέχρι καὶ σήμερα καὶ μάλιστα –μὲ πρωτοβουλία τοῦ Γεωργίου Σκλία (Μ. Th.)– ἐδῶ καὶ τρία χρόνια δημιουργήθηκε ὁ **διαδικτυακὸς τόπος** www.diaipoimansi.gr ὡς **Διαδικτυακὸ Κέντρο Ποιμαντικῶν Μελετῶν, Ἐρευνῶν καὶ Ἐφαρμογῶν**. Στὸν παραπάνω ἰστότοπο φιλοξενοῦνται καὶ πολλὲς ἀπὸ τίς ὑπάρχουσες σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή διδακτορικὲς, μεταπτυχιακὲς διπλωματικὲς καὶ ἐρευνητικὲς φροντιστηριακὲς ἐργασίες ποὺ ἐκπονήθηκαν στὸ πλαίσιο τῆς κατεύθυνσης **Ποιμαντικὴ Θεολογία**.

Νὰ σημειώσω ὅτι τὴν ὑποστήριξη τῶν παραδόσεών μου στὸ μάθημα τῆς

Θεομοῦ, *Ἡ ἱερατικὴ κλίση ὡς ψυχολογικὸ γεγονός*, Ἀθήνα 1998 (ἀναγόρευση 19-12-1997). Πρεσβ. Ἀδαμαντίου **Ἀνγουστίδη**, *Ἡ ἀνθρώπινη ἐπιθετικότητα*. (Ποιμαντικὴ καὶ ψυχολογικὴ προσέγγιση στὴν Κλίμακα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου), Ἀθήνα 1999 (ἀναγόρευση 19-12-1997). Μαρίας **Βασιλειάδου**, *Ψυχοσωματικὴ φυσιολογία καὶ παθολογία κατὰ τὸν ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη*, Ἀθήνα 1998. Πανωραίας **Κουφογιάννη-Καρκανιά**, *Ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου στὸν Erich Fromm ἐξ ἐπόψεως Ὁρθόδοξου Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας*, Ἀθήνα 1999. Αἰκατερίνης **Τσέκου**, *Ἡ μόνωση τοῦ σύγχρονου πιστοῦ στὸ γάμο καὶ ἡ ἐν Χριστῷ ἐκκλησιολογικὴ ὑπέρβαση τῆς*, Ἀθήνα 1999. Νικολάου **Νευράκη**, *Ἡ ἀρετὴ τῆς ἐγκρατείας κατὰ τὸν ἱερόν Χρυσόστομον*, Ἀθήνα 2003. Μιχαήλ **Γαλεριανοῦ**, *Ὁ φθόνος ὡς πρόσκομμα στὴν ἠθικὴ τελείωση*, Ἀθήνα 2003. Πρεσβ. Γεωργίου **Εὐθυμίου**, *Ἡ ποιμαντικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος τῶν ἐξισλαμισμῶν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ*, Ἀθήνα 2003. Βαρβάρας **Γιαννακοπούλου**, *Ἡ Ποιμαντικὴ Θεολογία τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Πράξη καὶ θεωρία*, Ἀθήνα 2003. Στέφανου **Κουμαρόπουλου**, *Ἡ συμβουλευτικὴ διάσταση τοῦ ἔργου τοῦ θεολόγου καθηγητῆ στὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση*, Ἀθήνα 2003. Ἀθανασίου **Μελισσάρη**, *Ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἀξία τῆς Νυχθημέρου Ἀκολουθίας. Ποιμαντικὴ καὶ ψυχολογικὴ προσέγγιση*, Ἀθήνα 2004. Αἰριάδης **Σαραντουλάκου**, *Τέχνη ἀφήγγισεως ἀσκητικῶν καὶ ψυχωφελῶν διηγήσεων (Ἡ ποιμαντικὴ, συμβουλευτικὴ καὶ παιδαγωγικὴ τους διάσταση)*, Ἀθήνα 2007. Πρωτοπρ. Θεοφάνη **Ραυτοπούλου**, *Ἡ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ θανάτου καὶ ὀρθόδοξη ποιμαντικὴ ἀντιμετώπιση κατὰ τὸν Μέγα Βασίλειο*, Χαϊδάρει 2009. Τριαντάφυλλου **Μπολέττου**, *Τὸ Καινοδιαθηκικὸ πλαίσιο ἀσκήσεως τοῦ Ποιμαντικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας στὸ βιβλίον τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων*, Ἀθήνα 2012. Αρχιμ. Μελετίου **Κουράκλη**, *Ἡ ποιμαντικὴ διακονία τῆς Ἐκκλησίας στὶς Ἑνοπλες Δυνάμεις*, Ἀθήνα 2016.

Ποιμαντικής έβρισκαν οί φοιτητές και φοιτήτριες, πέρα από τις διδακτικές σημειώσεις και άλλου τύπου βοηθήματα, στο βασικό μου σύγγραμμα: *Έπιστήμη και τέχνη τής Ποιμαντικής*, έκδ. Άρμός, Αθήνα 1997, 166 σ.

Ο έμπλουτισμός τής διδασκαλίας γινόταν, όπως αναφέρθηκε, και με τις *ποιμαντικές έπισκέψεις* αλλά και με μια σειρά *ποιμαντικῶν γυμνασμάτων* όπως: *γνώρισε τόν έαυτό σου, τόν άγιό σου, τήν ένορία σου και γνώρισέ τα στους άλλους ή άσκήσεων θεραπευτικού τουρισμού και πνευματικῆς γεωγραφίας*. Στις ύποχρεώσεις τῶν φοιτητῶν ήταν και ή ύποβολή *φροντιστηριακῆς έργασίας* απαραίτητης προϋπόθεσης για τή συμμετοχή στις έξετάσεις. Συμπλήρωμα τής ποιμαντικῆς εκπαίδευσης ύπῆρξε και ή παρακολούθηση θεατρικῶν παραστάσεων, έπίσκεψη εκθέσεων ζωγραφικῆς ή γλυπτικῆς πρὸς καλλιέργειαν και τής φιλοκαλικῆς πλευρᾶς τῶν φοιτητῶν και φοιτητριῶν μας.

Όρισμός τής Ποιμαντικῆς

Τί όρίζεται όμως ως Ποιμαντική; Εἶναι ενδιαφέρουσα ή διερεύνηση τῶν έκαστοτε δοθέντων όρισμῶν από «προλαλήσαντες» συγγραφείς πού άσχολήθηκαν και συνέγραψαν πονήματα σχετικά με τήν Ποιμαντική⁸.

Στους όρισμούς αυτους δίδεται έμφαση στο *πρόσωπο* εκείνων πού πρόκειται να ύπηρετήσουν στον ιερό κληρο· στο πρότυπο *ή τὰ πρότυπα* πού όφείλουν να ακολουθοῦν με πρώτιστο πρότυπο τόν Ίησού Χριστό και αναφορά στην Έκκλησία (Χριστοκεντρική – Έκκλησιοκεντρική Ποιμαντική).

Έμφαση επίσης δίδεται στα *προσόντα* τους και τους *τομείς δράσεων* καθώς και τις *κατευθυντήριες γραμμές* πού όφείλουν να ακολουθήσουν έχοντας ένώπιόν τους θεωρητικές τοποθετήσεις και πρακτικές πού άσκησαν κατά καιρούς οί Πατέρες τής Έκκλησίας. Θα ύποστήριζα ότι προβαλλόταν κυρίως μία *ποιμενο-κεντρική Ποιμαντική*, ταυτιζόμενη με εκείνο πού ό Ποιμένας άσκούσε ως ποιμαντικό έργο.

Έάν, στον προτεινόμενο εκ μέρος μου όρισμό στο προαναφερθέν βιβλίο μου *Έπιστήμη και Τέχνη τής Ποιμαντικῆς* (σ. 21-22) προβάλλεται ή *ποιμνι-*

8. Τέτοια έρευνα καθ' ύπόδειξή μου πραγματοποίησε για τις άνάγκες τής διδακτορικῆς του διατριβῆς ό Δρ. τού Τμήματός μας Τριαντάφυλλος Μπολτέτσος και κατέγραψε τὰ αποτελέσματα στις σελίδες 25-48 τής εργασίας του, *Τό Καινοδιαθηκικό πλαίσιο άσκήσεως τού Ποιμαντικού έργου τής Έκκλησίας στο βιβλίο τῶν Πράξεων τῶν Αποστόλων*, Αθήνα 2012.

ο-κεντρική διάσταση τῆς Ποιμαντικῆς, τούτο δὲν ἀναιρεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἱερέας παραμένει ὁ κύριος ὑπεύθυνος γιὰ τὸν συντονισμό τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου, πὺ εἶναι ἔργο σωτηρίας καὶ ἐπιτελεῖται ἀπὸ ὅλες τὶς χαρισματικὲς δυνάμεις τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ δυνάμεις αὐτὲς δὲν ἐργάζονται **γιὰ** τὸν ποιμένα, ἀλλὰ συν-εργάζονται **μὲ** τὸν ποιμένα **γιὰ** τὸ ποῖμνιο, γίνονται συν-εργοὶ στὴν οἰκοδομὴ τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὴ ἡ Ποιμαντικὴ παραμένει κατ' οὐσίαν **Ποιμενο-κεντρική**, ἐφόσον τὸ βάρος θὰ δίδεται στὸν κατεξοχὴν Καλὸν Ποιμένα, τὸν Χριστό, ὅποτε θὰ γράφεται πλέον καὶ μὲ κεφαλαῖο Πί (ΕΤΠ, σ. 27).

Μὲ βάση, λοιπόν, τὰ ἐκτεθέντα καταλήξαμε σὲ ἓναν «πολυσυλλεκτικὸ» ὄρισμό τῆς Ποιμαντικῆς, πὺ ἐπιχειρεῖ κατὰ τρόπο γενικὸ νὰ καταστήσει σαφῆ τὰ ἐννοιολογικὰ πλαίσια, τὸ ὄνομα, τὸ περιεχόμενο, τὶς ἀρχὲς καὶ τοὺς στόχους τῆς θεολογικῆς αὐτῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ἔχει συγκεκριμένο γνωστικὸ ἀντικείμενο, συγκροτεῖται σὲ μάθημα τοῦ λεγομένου Πρακτικοῦ Κλάδου τῆς Θεολογίας καὶ ἀκολουθεῖ κοινὲς μὲ ἄλλα μαθήματα, συνήθειες ἀλλὰ καὶ ιδιαίτερες, διαδικασίες μάθησης. Ὁ ὄρισμὸς αὐτός, πέρα τοῦ «πολυσυλλεκτικῶ» του χαρακτήρα, ἐμπεριέχει στοιχεῖα ἑνὸς «ἐμπειρικοῦ-ἐνεργητικοῦ» ἢ «ἐκτελεστικοῦ» ὄρισμοῦ τῆς Ποιμαντικῆς⁹.

9. Πρόκειται γιὰ ὄρισμό στὸν ὁποῖο ἔχουμε καταλήξει μετὰ ἀπὸ προσωπικὴ ἀναζήτηση καὶ μετὰ ἀπὸ διδασκαλία τοῦ μαθήματος γιὰ πάνω ἀπὸ σαράντα χρόνια. Ἡ προηγούμενη διατύπωση ἦταν συνοπτικότερη: «Ἡ Ποιμαντικὴ ὡς μάθημα τοῦ

Θὰ ὀρίζουμε, λοιπόν, τὴν **Ποιμαντική** ὡς τὴν Θεολογικὴ ἐπιστῆμη ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ τὶς ἀρχές, τὶς προϋποθέσεις καὶ τὶς μορφές τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ κατάλληλες μεθόδους συγκροτεῖ τὴ γνῶση καὶ τὴ θεωρία τῆς, ἐρευνᾷ τὸ ἀντικείμενό τῆς, διδάσκει καὶ προετοιμάζει τοὺς ποιμένες καὶ τοὺς ὑπεύθυνους συνεργάτες τους νὰ ἀναπτύξουν κατάλληλα καὶ σὲ ὅλο τὸ φάσμα τους τὶς βασικὲς λειτουργίες τῆς Ἐκκλησίας, πού εἶναι ἡ *μαρτυρία*, ἡ *λατρεία*, ἡ *κοινωνία* καὶ ἡ *διακονία*, ἐνεργοποιώντας τὰ χαρίσματα τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας.

Στόχος ὅλης αὐτῆς τῆς δραστηριοποιήσεως εἶναι ἡ πρόσκληση τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρωπότητας ἐν γένει, νὰ συνταχθεῖ καὶ νὰ ἐνταχθεῖ στὴ μία ὑπὸ τὸν Ἐνα Ποιμένα Ποίμνη. Μὲ ἄλλα λόγια, στόχος τῆς Ποιμαντικῆς εἶναι ἡ συγκρότηση ἀλλὰ καὶ ἡ συγκράτηση, ἡ οἰκοδόμηση ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπ-οικοδόμηση τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας κεφαλὴ εἶναι ὁ Χριστός, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴ σωτηρία τοῦ πεπτωκότος καὶ ἀνισταμένου ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου.

Γενικότερα ἡ Ποιμαντικὴ διερευνᾷ καὶ μελετᾷ τὴ δημιουργία τῶν καταλλήλων ἐκείνων συνθηκῶν, ὑπὸ τὶς ὁποῖες θὰ συντονιστεῖ καλύτερα καὶ θὰ μεθοδευτεῖ τὸ ἔργο τῆς σωτηρίας, πού ἐπιτελεῖται μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ μέσα στὴν Ἐκκλησία· ἀναζητεῖ ἐπίσης τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ξεπεραστοῦν τυχόν ἐμπόδια καὶ θὰ ἐπιλυθοῦν προβλήματα πού ἀνακύπτουν.

Τὸ μέλλον τῶν ποιμαντικῶν σπουδῶν

Ἐὰν μέχρι τώρα ἀποτολμήσαμε νὰ σχεδιάσουμε τὴν πορεία κυρίως τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῆς Ποιμαντικῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ιδρύσεως τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς καὶ τοῦ μετὰ ταῦτα Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας, ἀνταποκρινόμενοι στὸ αἴτημα τῆς ἐπι-

---

πρακτικοῦ κλάδου τῆς Θεολογίας ἐρευνᾷ, διδάσκει καὶ ἐφαρμόζει μετ' ἐπιστήμης καὶ τέχνης, ὡς θεωρία καὶ πράξη, τὴν ἐνεργοποίηση τῶν δυνάμεων τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου» (Α. Μ. **Σταυρόπουλου**, *Ποιμαντικὴ τῆς καθημερινῆς ζωῆς*, Ἀθήνα 1992, σ. 8· βλ. καὶ τοῦ ἰδίου, *Μνήμη καὶ λήθη στὴ Θεία Λειτουργία*, ἐκδ. Λύχνος, Ἀθήνα 1989, σ. 113). Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἐμπειρικοῦ - ἐνεργητικοῦ ὀρισμοῦ, βλ. στὴ θεολογικὴ μας διατριβὴ (*Ποιμαντικὴ προετοιμασία τῶν μελλονύμφων*, Ἐθνικὸν Κέντρον Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθῆναι 1971, σ. 102 ὑποσ. 221). Ἔτσι μεταγράψαμε στὰ ἑλληνικὰ τὸν ὄρο «operational definition», πού χρησιμοποιεῖται στὶς Κοινωνικὲς Ἐπιστῆμες. Θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ἀποδώσουμε καὶ ὡς ἐμπειρικο-λειτουργικὸ ἢ ἐκτελεστικὸ.

στημονικής επιτροπής του Συμποσίου, αυτό δὲν σημαίνει ὅτι ὅλο το φάσμα τῶν ποιμαντικῶν σπουδῶν περιορίζεται μόνο στοῦ μάθημα τῆς Ποιμαντικῆς.

Οἱ ποιμαντικὲς σπουδές, γιὰ νὰ καταλήξουν στοῦ ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐπίκαιρης ποιμαντικῆς διακονίας ἐκ μέρους τοῦ συνόλου τῶν δυνάμεων τῆς Ἐκκλησίας ποῦ ἐπιτελοῦν τὸ ποιμαντικὸ ἔργο, ἀπαιτοῦν κατάρτιση πολὺ εὐρύτερη. Μιὰ τέτοια κατάρτιση ἀξιοποιεῖ γνώσεις καὶ ἐμπειρίες τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Οἱ ποιμαντικὲς σπουδὲς προϋποθέτουν μιὰ Ποιμαντικὴ Θεολογία, ἡ ὁποία θὰ εἶχε ὡς στόχο νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ οἰκοδομήσῃ πάνω σε στέρεες βάσεις τὴν ἀνθρωπολογία ἐκείνη, βάσει τῆς ὁποίας θὰ ποιμάνῃ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ βοηθήσῃ στὴ μόρφωση, διαμόρφωση καὶ μεταμόρφωση τοῦ φιλοκαλικοῦ ἀνθρώπου.

Μιὰ τέτοια Ποιμαντικὴ Θεολογία ὀφείλει νὰ εἶναι πρόθυμη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴ σύνθεση στοιχείων τῆς παραδόσεως καὶ ἐκείνων ποῦ προσφέρονται ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου (Ψυχολογία, Ψυχιατρικὴ, Κοινωνιολογία, Βιολογία-Βιοηθικὴ κ.ἄ.), διευρύνουσα ἀνάλογα καὶ τὴν ποιμαντικὴ γνώση μὲ ἐξειδίκευση ποιμαντικῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ Γενικὴ Ποιμαντικὴ ἡ ὁποία θὰ ἦταν τρόπον τινὰ εἰσαγωγικὴ στὶς Ποιμαντικὲς ἐπιστῆμες, θὰ μποροῦσε νὰ διδαχθεῖ ἡ Ποιμαντικὴ Ψυχολογία, ἡ Ποιμαντικὴ Κοινωνιολογία, ἡ Συμβουλευτικὴ Ποιμαντικὴ καὶ Ψυχολογία, ἡ Ποιμαντικὴ Γάμου καὶ Οἰκογένειας καὶ ἄλλες ἐξειδικεύσεις, ποῦ πιθανὸν θὰ προκύψουν ἐφόσον οἱ ποιμαντικὲς ἀνάγκες τὸ ἀπαιτήσουν.

Τελικὰ, χρῆος τῆς Ποιμαντικῆς εἶναι νὰ προτείνει τὴν υἱοθέτηση στάσεων καὶ προτύπων ποῦ θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποβοῦν ἀποτελεσματικὰ σὲ ὅποιαδήποτε ποιμαντικὴ ἐπικοινωνία. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, μιὰ τέτοια Ποιμαντικὴ Θεολογία θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ «πίσω στὰ βασικὰ» γιὰ νὰ ἐπιχειρήσουμε σήμερα μὲ διάκριση τὴν πορεία μας πρὸς τὸ μέλλον καὶ τὴν ὑπέρβαση τῆς ἀπελπισίας ἐν ἐλπίδι.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΜΠΑΛΑΝΟΥ Δημητρίου Σίμου, *Ἐκατονταετηρὶς 1837-1937, Α' Ἱστορία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς*, Ἀθῆναι, τύποις «Πυρσοῦ», 1937, 61 σ. + Προσωπογραφία Καθηγητῶν Θεολογικῆς Σχολῆς, σ. α'-η'.
- ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ Σπυριδῶνος, *Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1837-1987) ἐπὶ τῆ ἑκατοπεντηκονταετηρίδι, Ἡμερολόγιον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἔτους 1987*, σ. ιε'-κθ'.

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Αλεξάνδρου Μ., Τò παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς Ποιμαντικῆς ἢ Πρακτικῆς Θεολογίας, *Ἀνάπτυπον ἐκ τῆς Ε.Ε.Θ.Σ.Π.Α. τόμος ΛΓ΄, Ἀθῆναι 1998, σ. 317-327.*

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Αλεξάνδρου Μ., Οἱ θεολογικὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα, Προοπτικὲς μέλλοντος, *Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Συμποσίου Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν - Θεσσαλονίκης, 1-2 Ἰουνίου 2004, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 131-141. Δημοσιεύτηκε καὶ στὸν «Ἐφημέριο» Μαρτίου, σ. 17-19 καὶ Ἀπριλίου 2005, σ. 20-22.*